

BATLLE, Mar (2002): *L'expressió dels temps compostos en la veu mitjana i la passiva pronominal. El procés de substitució de l'auxiliar ésser per haver*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans i Publicacions de l'Abadia de Montserrat. 234 p.

Donada la multiplicitat d'angles des dels quals es pot observar el complex conjunt de fenòmens que etiquetem com a llengua, diverses disciplines i metodologies —filologia sincrònica o diacrònica, sociolingüística, lingüística o gramàtica teòrica, dialectologia, lingüística computacional o informàtica— s'han volgut erigir en intèrprets úniques d'una suposada realitat monolítica. Alhora, cadascuna selecciona un únic aspecte de la realitat com a rellevant per a l'estudi científic i, en conseqüència, un únic procediment heurístic es proposa com a revelador de les propietats ocultes de l'ens analitzat. Tradicionalment, la situació més normal ha estat la incomunicació entre aquestes diverses disciplines i metodologies, de manera que la validesa de les anàlisis dutes a terme en un camp no era verificable per als estudiosos que treballaven en els altres i les recerques dels uns eren opaques per als altres.

Lingüística sincrònica enfront de lingüística diacrònica, lingüística teòrica o filologia, són, doncs, algunes de les tries que l'estudiós sembla veure's obligat a fer. Un cop presa la decisió, el treball en compartiments estancs priva la investigació del benefici que la suma d'esforços hauria comportat. Fins a un cert punt, les dues dicotomies esmentades es redueixen a una de sola: la filologia, associada a l'estudi històric de les manifestacions lingüístiques s'oposava, sobretot en l'àmbit geogràfic romànic i, per tant, en el del català, a l'estudi sincrònic i teòric de la llengua.

Sortosament per a totes dues, en els darrers temps, l'evolució ha portat les disciplines a una obertura que permet albirar un nou panorama en el qual s'escurcin les distàncies. Efectivament, la recerca en alguns àmbits de la lingüística teòrica ha mostrat que determinats conceptes clàssics de la filologia, com per exemple la gramaticalització, adquireixen un poder explicatiu més gran armats amb el suport d'un cos teòric, alhora que prenen un nou valor per verificar la validesa de les pròpies propostes teòriques. Així, han anat sorgint estudis que enfoquen l'evolució diacrònica de les llengües dins de marcs teòrics a hores d'ara ja fortament consolidats (vid., per a una panoràmica de les metodologies, corrents teòrics i parts de la gramàtica implicats, Brian D. JOSEPH and Richard D. JANDA, editors, *The Handbook of Historical Linguistics*. Malden, Oxford and Melbourne: Blackwell, 2003). Conseqüentment, en la mesura que s'eixamplaven els horitzons s'ha pogut veure que els problemes de fons que intenten resoldre l'una i l'altra són més propers que no s'hauria suposat. Prenguem com a exemple el problema de les causes del canvi lingüístic. Si la filologia no en té prou amb les nocions de substrat, superstrat, freqüència, etc. per justificar determinats canvis soferts per l'estructura gramatical d'una llengua i ha de recórrer a les propietats gramaticals i al sistema en ell mateix, la gramàtica teòrica sovint ha de recórrer a factors externs per justificar evolucions gramaticals inesperades.

L'atenció de la lingüística teòrica pel canvi lingüístic i per la diacronia és una derivació natural dels seus plantejaments. El lingüista es pregunta sobre les propietats del seu objecte d'estudi, les quals fan que la llengua es pugui adquirir en un lapse relativament breu de temps i de manera relativament espontània. No solament la variació geogràfica, sinó, sobretot, la variació diacrònica, constitueixen un problema conceptual que, reduït a la pregunta més simple, podria ser: Per què un infant no aprèn una llengua totalment idèntica a la dels seus pares i, en canvi, hi introdueix modificacions? Des d'un punt de vista més estrictament gramatical, ens podem demanar quins són els elements de la llengua més fràgils, més susceptibles de sofrir canvis al llarg dels temps, i quins es mantenen inalterables i per què (per exemple, per què es converteixen en auxiliars els verbs amb un determinat valor o significat, per què s'obtenen preposicions, partícules i afixos a partir d'adverbis i noms i l'evolució contrària es dona més rarament, per què els canvis en l'ordre dels constituents segueixen unes pautes recurrents, etc.). Òbviament, la resposta a aquestes i altres qüestions aboca llum sobre propietats lingüístiques rellevants. Per formular hipòtesis, la gramàtica teòrica ha de servir-se de les dades i, naturalment, de dades fiables. Les noves tecnologies procuren eines de gran utilitat per elaborar bases de dades i fer-ne un tractament estadístic, metodologia indispensable per tractar estadis de la llengua l'accés als quals es limita, per raons òbvies, a les fons escrites. És probable que, per a molts estudiosos, aquest atansament al tractament exhaustiu de les dades acosti la gramàtica teòrica a la filologia.

Alhora, aquesta darrera també es beneficia d'aquest tomb. A la llum de determinades propostes teòriques sòlides, integrada en un sistema conceptual justificat independentment, l'anàlisi dels fets de l'evolució de les llengües cobra una capacitat explicativa molt més gran.

D'aquest maridatge, que tot just comença a donar fruits en el nostre àmbit geogràfic i cultural, en sortirà un beneficiat clar i net: l'estudi de la gramàtica diacrònica en tots els seus vessants. Per això cal saludar amb entusiasme un treball com el de Mar Batlle, el qual se situa en aquesta línia, superant de manera fructífera la polarització entre tendències esmentada per enfrontar-se amb una metodologia integrativa a una de les qüestions prominents de l'evolució morfosintàctica del català: la desaparició d'*ésser* com a auxiliar dels temps compostos, substituït per *haver*. I ho fa proveïda d'un bagatge important: una àmplia base de dades i un marc teòric consolidat. Ja d'antuvi per

aquest motiu, el llibre de Batlle té un paper important en la història dels estudis lingüístics del nostre país.

Batlle treballa amb una gran quantitat de dades, les quals, a més, posa generosament a l'abast del lector i de la comunitat investigadora. Això li permet definir de manera precisa la cronologia del fenomen, establir-ne els límits i l'abast i fer una anàlisi fina de les condicions en què opera: des de les classes lèxiques fins a les condicions morfosintàctiques (passivitat, per exemple). Però també li permet tractar aspectes que aparentment semblen més circumstancials i que altres estudis deixen de banda: el registre lingüístic i l'estil que se'n deriva.

A més, l'autora compta amb un altre element positiu en el seu haver: la possibilitat d'interpretar les dades a partir de la teoria de la lingüística cognitiva. La utilització de la noció de transitivitat prototípica li permet, d'antuvi, establir una caracterització del concepte de veu mitjana, caracterització que li permetrà donar una explicació unitària de la substitució d'*ésser* per *haver*. Aquest darrer verb s'utilitza en principi com a auxiliar en aquelles construccions de transitivitat prototípica i posteriorment amb predicats transitius no prototípics o que tenen un grau de transitivitat menor. La interpretació és congruent amb l'evolució lèxica, semàntica i gramatical del verb *haver*, evolució que es pot caracteritzar com a gramaticalització, terme ja clàssic utilitzat tant per la filologia diacrònica clàssica com pels nous estudis de diacronia més lligats a propostes teòriques. El verb *haver* passa de ser un verb principal que porta una predicació transitiva com a complement, i amb un sentit proper al del verb tenir del català modern, a perdre la major part d'aquest significat i fer la funció d'auxiliar. El seu lloc com a verb principal l'ocuparà el verb *tenir*. Tot i el procés de gramaticalització, servirà una característica gramatical bàsica: el fet de seleccionar predicacions transitives.

El treball de Batlle és important també per la tria que fa del camp d'estudi: la sintaxi. I aquesta tria pensem que també ve propiciada pel fet de treballar dins un marc explicatiu coherent. És sabut que, dins la filologia diacrònica, la sintaxi ha estat la part de la gramàtica, si no completament, gairebé del tot absent. I això és així per diverses raons, algunes de les quals estan connectades amb els pressupòsits teòrics de què parlàvem suara. D'antuvi, la sintaxi ocupà una part molt marginal en els estudis filològics, basats en supòsits positivistes que permetien un tractament relativament més fàcil de les unitats discretes amb què treballen morfologia, fonètica i fonologia. La metodologia de la recerca en sintaxi, basada des de fa temps en la possibilitat de contrastar les dades efectivament existents amb l'anomenada «evidència negativa» o estudi de les combinacions impossibles, xocava de ple amb la metodologia filològica, que no contemplava la introspecció o la possibilitat de valorar l'evidència negativa. Aquest fet resultava molt més clar en el cas de la diacronia, ja que a la dificultat de situar les dades existents enfront de les combinacions impossibles se sumava la dificultat de delimitar la influència dels factors estilístics i literaris, el mimetisme respecte del llatí i altres factors externs a l'estructura gramatical pròpiament dita. Però encara hi havia un altre factor pel qual la sintaxi rebia poca atenció, factor que posteriorment havia de rebre una justificació des de l'àmbit de la teoria sintàctica: l'aparent poca variació de l'estructura sintàctica al llarg del temps. En tot cas, els aspectes sintàctics sotmesos a una variació més gran eren aquells més estretament lligats a la morfologia: l'ordre relatiu entre el pronoms febles i les formes verbals, la passiva, la concordança entre el participi i el complement directe, l'auxiliaritat. I és precisament en aquest terreny embardissat on valentament s'endinsa Batlle, un terreny alhora disputat i abandonat per sintactistes i morfòlegs. L'estudi de la sintaxi diacrònica és una pedra angular, una peça d'importància cabdal per il·luminar sobre les propietats abstractes estructuradores de la llengua i l'evolució que han sofert al llarg del temps.

Batlle ens ofereix un estudi que s'aplica amb rigor, valentia i destresa a l'anàlisi de les dades i a donar-nos una interpretació —especulació, en diu l'autora— dels resultats d'aquesta anàlisi. El seu treball no es limita a l'àmbit estricte de la llengua catalana, sinó que esbossa un estudi comparatiu de l'auxiliaritat entre diverses llengües romàniques i amb el llatí.

L'obra de Batlle, revisió de la seva tesi doctoral, és ordenada, fortament estructurada, amb la

voluntat de facilitar-ne la lectura a un públic ampli que abraça tant el lector interessat en l'aspecte més descriptiu com aquell que busca principalment l'explicació, l'argumentació i l'especulació. Així, pel que fa a la descripció, en un exercici de transparència i honestedat, l'autora ens presenta un bloc d'exemples cronològicament classificats al final de cada apartat, material que de ben segur serà de gran utilitat per a investigadors de camps afins. En algun cas fins i tot potser l'afany de claredat, ordre i precisió gosaríem dir que s'ha dut un xic massa enllà; alguns aspectes de l'estructuració de la matèria són més justificables en una tesi doctoral que no pas en un llibre; per exemple, la separació radical entre la part descriptiva i l'explicativa alenteix el viatge d'anada i tornada que el lector fa de les dades a l'explicació i viceversa. Igualment, la inevitable esporgada de la tesi per convertir-la en llibre deixa alguns capítols excessivament breus, com ara el 4, el qual queda reduït a dues planes i escaig si no prenem en compte les dades amb què es clou. Tenint en compte que les conclusions a les quals s'arriba en aquest capítol són esperables a partir d'una certa concepció de la noció de perifrasa modal, es podia haver integrat en algun altre, per exemple com a darrer apartat del capítol 2. L'origen del llibre com a treball acadèmic justifica la presència de tres annexos, però la importància i el valor dels annexos queden en part enfosquits pel fet d'aparèixer en aquesta forma. La inclusió com a annex dels precedents llatins i de l'estudi comparatiu amb les altres llengües romàniques quedaria justificada, altre cop, per l'exercici d'honestedat que suposa no donar el mateix tractament a allò que l'autora pensa que no ha tractat amb la mateixa profunditat de manera tan exhaustiva. Però no es veu tan clar amb l'annex 3, que conté l'explicació de la noció de transitivitat, de la qual depèn tot el tractament teòric del llibre. Si bé és cert que ja se'n n'han donat pistes anteriorment, potser hauria estat bé no esperar el final del llibre per donar les línies mestres que en governen la interpretació.

Una metodologia rigorosa permet a l'autora assolir amb èxit l'objectiu de descriure i explicar el fenomen de substitució dels auxiliars. Dins de la finor de l'anàlisi cal destacar alguns aspectes, aparentment de detall, però d'una gran importància heurística: per exemple, dedicar un capítol (el primer) al valor polisèmic de la construcció *ésser* + participi de passat o presentar clarament els dubtes pel que fa a la interpretació de les formes verbals en alguns casos: és el que es fa en els exemples (63) a (65) de la pàg. 66. Es tracta d'una prudència molt necessària en aquest tipus de treballs, que no resta vàlidesa a les conclusions, ans les mesura adequadament. La mateixa prudència s'observa en la presentació dels exemples. En aquest cas, però, la prudència en la presentació no treu vàlidesa a una objecció possible. En moltes ocasions, l'abundància de construccions amb un determinat auxiliar en un autor o text (p. ex. l'abundor d'haver en Estefania de Requesens) podria fer posar en dubte l'estadística global, ja que és factible d'interpretar-ho com a tret estilístic de l'autor en qüestió: potser aleshores calia haver presentat un nombre més gran d'exemples per tal de poder matisar les conclusions.

La hipòtesi presentada li permet explicar l'evolució de forma globalment satisfactòria. En trobar-se, però, amb alguna de les esclertes amb què pràcticament tota teoria topa en enfrontar-se al corpus, l'autora recorre a explicacions extragramaticals, per exemple estilístiques o pragmàtiques. Una d'aquestes explicacions té a veure amb les raons discursives i l'expressivitat. Si bé sembla provada la influència d'aquests factors sobre determinades propietats de l'estructura sintàctica, per exemple l'ordre de mots, les repeticions i pleonasmes, la presència de pronoms febles sense font, etc., no es veu gaire clar que es pugui atribuir a l'expressivitat o l'emotivitat la tria de l'auxiliar, un fenomen clarament condicionat, com mostra Batlle, per la sintaxi i el lèxic. En diverses ocasions s'afirma que la utilització del verb *haver* com a auxiliar marcat dona al discurs un to emfàtic o expressiu. Cabria també una interpretació inversa. Donada la fluctuació entre els dos auxiliars en determinats moments històrics, i donat el fet provat que l'extensió d'*haver* és el resultat de la gramaticalització, potser es podria pensar que els contextos emfàtics són més resistents a aquest procés de pèrdua de contingut semàntic per part de les unitats lèxiques, de la mateixa manera que l'èmfasi i el focus són incompatibles amb els processos d'elisió i els sobreentesos.

Les conclusions a què s'arriba transcendeixen el marc teòric en què han estat elaborades, ja que

s'estableixen generalitzacions descriptives vàlides per elles mateixes. Així, la idea que el verb *haver* està lligat en un principi a la transitivitat i la veu activa i el verb *ésser* als verbs pronominals i intransitius de canvi d'estat pot ser interpretada en altres marcs teòrics sense perdre validesa o ser utilitzada com a tal generalització descriptiva susceptible de ser reinterpretada.

Si en algun cas potser s'haurien pogut exhaurir els recursos gramaticals i teòrics per intentar donar cabuda a tot el ventall de casos, en altres ocasions s'hauria pogut jugar amb el que avui ja són sobreentesos en la comunitat científica; per exemple, no cal escudar-se en opcions teòriques diverses per justificar de treballar amb la noció d'estructura argumental (vid. p 64).

Dins del tractament conceptual de les dades mereix una menció especial la caracterització sintàctica de la veu mitjana, concepte que es constitueix en eix vertebrador de tot el treball. L'autora ens mostra de forma molt clara que no hi ha unanimitat en la manera com els diferents lingüistes doten de contingut aquesta etiqueta. Per això ens aclareix d'antuvi quina és la seva pròpia caracterització. És, naturalment, una caracterització a partir de la qual la substitució dels auxiliars pot rebre un tractament unificador i explicatiu. Si la veu mitjana comprèn aquells casos de transitivitat perifèrica, el parlant no faria sinó estendre-hi l'ús del verb *haver*, utilitzat prèviament per a la transitivitat nuclear. L'autora esmenta caracteritzacions més subtils (com ara la de BASTARDES basada al seu torn en RUWET). És una llàstima que no s'hi endinsi un xic més i les explori a fons, donat el fet que ella mateixa sembla ponderar-ne la utilitat.

Una noció que segurament podia haver complementat i enriquit l'explicació és la noció d'aspecte. S'esmenta molt d'esquiltlentes (p. 67); en canvi, podria valorar-se'n la utilitat per explicar casos aparentment excepcionals o marginals o construccions doblades com *s'ha mort / s'és mort*. La utilitat que hauria tingut la inclusió d'aquesta noció es fa palesa en diverses altres ocasions. Per exemple, al § 5.1. i l'annex 1, en explicar l'evolució de la passiva llatina i, en un ordre de coses paral·lel, per explicar el desplaçament del verb *ésser* per *estar* i la subsegüent reestructuració del sistema. Probablement, també, seguint la pista de l'aspecte es pot arribar a una altra qüestió amb la qual connecta de forma natural la investigació de Batlle: les restriccions i la poca utilització de la passiva perifràstica en català modern. A l'hora de valorar el fet que *ésser* va ser substituït en molts usos per *estar* potser hauria beneficiar-se del treball de RAMOS (2000) [RAMOS, Joan-Rafael (2000): *Ésser, estar i haver-hi en català antic. Estudi sintàctic i contrastiu*. València / Barcelona: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

El treball de Batlle és, doncs, una obra no solament interessant en conjunt, sinó també sembla aquí i allà d'observacions interessants, ja sigui generalitzacions descriptives o interpretacions teòriques. No és pas la menor el fet de condicionar l'evolució d'*ésser* i *haver* com a verbs auxiliars a l'evolució que tenen com a verbs nuclears de predicació, cosa que permet observar l'evolució del sistema gramatical més enllà d'un possible tractament taxonòmic de les unitats que l'integren. Cal destacar-ne, però, altres. Així, esmentem el tractament dels verbs d'esdeveniment (*esdevenir, ocórrer, succeir*, etc.), que haurien passat a interpretar-se com a verbs transitius i, per tant, a portar *haver* o observacions subtils, p. ex. que el verb *venir* es troba amb l'auxiliar *ésser* quan té el subjecte preverbal i amb *haver* quan porta el subjecte posposat, la d'algunes perífrasis o locucions verbals, entre altres. En general tots aquests fenòmens reben una explicació satisfactòria dins la teoria de la transitivitat que ens proposa l'autora. El lector inquiet hauria agraït, en ocasions, que algunes qüestions s'haguessin tractat amb més deteniment, s'hagués prosseguit més enllà en la seva anàlisi o s'haguessin connectat amb altres fenòmens. Si més amunt s'ha observat que potser no era justificat de dedicar un capítol —d'altra banda excessivament breu— a les perífrasis modals, potser és caure en l'extrem oposat esmentar ràpidament construccions com *anar millorant* i etiquetar-les de locucions verbals o expressions idiomàtiques que, per aquest motiu, porten *haver*. Segurament d'haver tingut l'oportunitat de detenir-s'hi, l'autora hauria pogut valorar el paper dels diferents elements integrants de la perífrasi. Així, els conceptes de transitivitat i de subjecte prototípic semblen en ocasions poc restrictius, sobretot quan es fa una presentació transversal de l'auxiliaritat en diverses llengües romàniques, no tant pel conjunt de construccions que inclouen com per les que deixen

fora. Tot i la caracterització de veu mitjana que es proposa, en ocasions, com en el tractament dels verbs pronominals (§ 2.2.), sembla que es recorre a un supòsits relativament vagues per justificar fluctuacions i alternances en l'ús de l'auxiliar.

Batlle maneja una àmplia bibliografia, en la qual només trobem a faltar una mínima referència als treballs existents en diversos models teòrics sobre l'alternança en la tria de l'auxiliar en les llengües romàniques. A tall de curiositat direm que un treball que s'esmenta i no apareix en la bibliografia és *BATLLE* (2002).

En definitiva, l'obra de Batlle constitueix una aportació important a la filologia i la lingüística diacròniques de la llengua catalana. Esperem de l'autora que prossegueixi en les seves recerques per completar-ne els aspectes que s'hi tracten de forma més breu i explori les múltiples connexions i extensions que el tema permet albirar.